

Karácsony Gyöngyi

A Debreceni Egyetem elektronikus archívuma: a nyílt hozzáférés lehetőségei

A tudományos kommunikáció folyamata olyan átalakulás előtt áll, amely a nyomtatás feltalálásához mérhető.

(Hernád István [Stevan Harnad], 1990)

Az intézményi archívumok vagy adattárak (institutional repositories) a nyílt hozzáférés (open access) eszméjére épülnek. Az intézményi archívum egyrészt a nyílt hozzáférés egyik megnyilvánulási formája, másrészt lehetőségeit kihasználva a könyvtár gondozásában, az anyaintézmény szellemi tulajdonának tárhelyévé válhat. E cikk célja az intézményi repozitóriumok* gyakorlatának bemutatása egy esettanulmányon keresztül, amely a szerző reményei szerint együttműködések, közös gondolkodás és cselekvés alapja lehet.

A nyílt hozzáférésről

A nyílt hozzáférés kialakulásának kulcsa három előfeltétel együttállásában rejlik:

- a tudományos kommunikáció több évtizedes hagyománya (a kutatók szakfolyóiratokban adják közre eredményeiket a tudóstársadalom tájékoztatása céljából);
- a folyóiratkrízis (az 1970-es évektől rohamosan nőtt a megjelenő folyóiratok száma, áraik pedig a könyvtári költségvetésekhez képest követelhetlenül emelkedtek);
- a technológia (Tim-Berners Lee és a CERN a preprintek, munkaanyagok és a szürke irodalom egyéb dokumentumainak cseréjét kívánta hatékonyabbá tenni a word wide web kialakításával és nyilvánossá tételével az 1990-es évek elején).

Az eszme mozgalommá kovácsolódásának, a célok és fejlesztési irányok kijelölésének a „3B” (Budapest, Bethesda, Berlin) nyilatkozatfűzér ad keretet. A nyílt hozzáférés bőséges (és szabadon elérhető) külföldi és egyre növekvő hazai (l. Koltay-Tóth) szakirodalmából e dolgozat sorvezetőjeként a következő gondolatok emelhetők ki:

„Szabad hozzáféréseken azt értjük, hogy mindenki számára ingyenesen olvashatók, letölthetők, lemásolhatóak, kinyomtathatók, terjeszthetők ... a cikkek, bennük keresés végezhető, a cikkek teljes szövegéhez csatolások fűzhető, keresőmotorral indexelhető, adat formájában valamely szoftverrel kezelhető, vagy egyéb törvényes célra felhasználható pénzügyi, jogi vagy műszaki korlátozás

nélkül... a szerzői jogvédelem szerepe ezen a területen abban nyilvánuljon meg, hogy a szerzők ellenőrizhessék műveik integritását, továbbá jogosultak legyenek arra, hogy megfelelően elismerjék munkájukat, és hivatkozzanak rájuk.” (Budapest felhívás, 2002.)

Fontos megjegyeznünk, hogy az említett nyilatkozatok a nyílt hozzáférést nem a hagyományos publikálási mód helyett és a kiadók rovására javasolják, hanem ezek kiegészítéseként. Az ingyenesség azonban csupán a cikkek elérésére igaz, előállításukra nem – bár a nyílt elérés költségei mindenképpen kisebbek a nyomtatott kiadványok előfizetésénél, részben a nyomtatott verzió hiánya miatt. A költségek átirányításáról van szó, hangoztatják a mozgalom támogatói: hagyományos előfizetési sémában a fizetőképes intézmények kapnak hozzáférést, ha viszont a pénzt a cikkek szabad elérésére fordítják, ugyanannyi pénzből bárki olvashatja a dolgozatokat. Új megtérülési modellek és finanszírozási mechanizmusok kialakítására van szükség, ahol a finanszírozás nem a kimeneti (előfizetés), hanem a bemeneti (dokumentum-előállítás) oldalon történik állami, egyetemi, pályá-

*Tudnivaló, hogy az intézményi, illetve jogtudományi repozitóriumok új típusú képződmények, új szabványokon épülő tárolók, a technológiai fejlődés friss hajtásai. Célszerű ezért megkülönböztetni a hagyományos adattáraktól és archívumoktól. Az adattár amúgy is tágabb gyűjtőfogalom, az archívum pedig részben foglalt. A külföldi minták nyomán javasolható a repozitórium használata magyar szakszóként. (A lektor – Bánhegyi Zsolt – megjegyzése.)

zati, szponzori forrásokból. A nyílt hozzáférés két ajánlott módja: alternatív kiadók és folyóiratok, illetve szerzői önarchiválás.

Az alternatív folyóiratok közleményei ingyenesen, bárki számára elérhetők, függetlenül attól, hogy a szerzőknél marad-e a szerzői jog, vagy a kiadó lesz. *Creative Commons* licenc csatolható a dokumentumhoz, amelyben a szerző rendelkezhet a további felhasználás módjáról. A *BioMed Central* (BMC, <http://www.biomedcentral.com/>) alternatív kiadó honlapján jelenleg 170 élettudományi folyóirat érhető el ingyenesen (külön szekció alakult *Chemistry Central* néven), közöttük több az *Institute for Scientific Information (ISI)* által jegyzett, egyre növekvő impaktfaktorú (1. ábra) cím. A *Soros Alapítvány* három évig támogatta a *Debreceni Egyetem* „BioMed Central” előfizetését, amely értelemszerűen nem a cikkek elérésére – hiszen azok szabadon hozzáférhetők –, hanem az úgynevezett *cikkfeldolgozási költség (APC: article processing charge)* fedezésére szolgált. Ez azt jelenti, hogy az előfizetés ideje alatt az egyetem kutatói ingyenesen publikálhattak a BMC folyóiratokban. 2007-től a megnövekedett érdeklődés miatt változott az előfizetési modell: a „Prepay Membership”-nek nevezett konstrukció az APC-ből csupán 5–20%-os engedményt ad, a kiválasztott folyóirat árfolyamától, és a kiválasztott csomagtól (a legkisebb befizethető összeg 7300 euró, ami kb. hét cikk költségeit fedezné) függően. A *Lundí Egyetem* „Directory of Open Access Journals” (DOAJ, <http://www.doaj.org/>) nevű folyóirat-regisztere ma 2580 nyílt hozzáférésű folyóiratot tart számon.

Journals currently covered by Thomson Scientific (ISI)	
Acta Veterinaria Scandinavica	Impact Factor: 0.41
Arthritis Research & Therapy	Impact Factor: 3.48
Biology Direct	Impact Factor due: June 2008
Beilstein Journal of Organic Chemistry	Impact Factor due: June 2009
BioMedical Engineering Online	Impact Factor due: June 2009 unofficial 2005 Impact Factor: 1.17**
BMC Bioinformatics	Impact Factor: 4.96
BMC Biology	Impact Factor due: June 2008 unofficial 2005 Impact Factor: 3.81**
BMC Biotechnology	Impact Factor: 3.05
BMC Cancer	Impact Factor: 1.99
BMC Cell Biology	Impact Factor: 2.65
BMC Developmental Biology	Impact Factor: 5.41
BMC Evolutionary Biology	Impact Factor: 4.45
BMC Gastroenterology	Impact Factor: 1.46
BMC Genetics	Impact Factor: 1.77
BMC Genomics	Impact Factor: 4.09
BMC Health Services Research	Impact Factor: 1.63
BMC Immunology	Impact Factor due: June 2008 unofficial 2005 Impact Factor: 2.09*
BMC Infectious Diseases	Impact Factor: 1.96
BMC Medical Genetics	Impact Factor due: June 2008 unofficial 2005 Impact Factor: 2.32*
BMC Medicine	Impact Factor due: June 2009 unofficial 2005 Impact Factor: 2.87**
BMC Microbiology	Impact Factor: 2.19
BMC Molecular Biology	Impact Factor: 4.49
BMC Musculoskeletal Disorders	Impact Factor: 1.32
BMC Neuroscience	Impact Factor: 2.73
BMC Neurology	Impact Factor due: June 2008 unofficial 2005 Impact Factor: 1.53*
BMC Plant Biology	Impact Factor due: June 2008 unofficial 2005 Impact Factor: 2.65*
BMC Public Health	Impact Factor: 1.66
BMC Structural Biology	Impact Factor: 5.00

1. ábra Impaktfaktor-jelölések az ISI-ben

A szerzői önarchiválás és a kiadói politika

A szerzői önarchiválás tárgya tudományterületenként eltérő. Egyes diszciplínákban (pl. fizika) bevett gyakorlat a preprintek, kísérleti eredmények gyors, informális közreadása, más területeken (pl. orvostudomány) kizárólag a szerző utolsó saját változatának (referált postprint) közreadása elfogadható, s vannak olyan tudományágak, amelyeknél a szerzői jog féltése teljesen gátat vet a nyílt hozzáférés gyakorlatának. A saját archíválás egyik módja a cikkek (vagy a kiadói honlapra vezető ugrópontok) közreadása a szerzők saját vagy intézeti honlapján. A szabad hozzáférésű archívumok előnye a szolgáltató (sok esetben könyvtár) által a cikkekhez hozzáadott szabványos metaadatokban és az archívum OAI-PMH-kompatibilitásában rejlik, így a regiszterek be tudják gyűjteni a dokumentumokat. Ilyen összesített regiszter például a brit *OpenDOAR* (<http://opendoar.org> – *University of Nottingham*), az amerikai *OAIster* (<http://oaister.umdl.umich.edu/o/oaister/> – *University of Michigan*) és a német *BASE* (<http://www.base-search.net> – *Bielefeld Academic Search Engine* – *Universitätsbibliothek Bielefeld*).

Működnek tudományágakat átívelő, tudományterületi archívumok is, mint például a *RePEc* a közgazdaságtan, a *CogPrints* a pszichológia, a *PubMed Central* az orvostudomány, valamint az 1991-ben indult, és rendkívül népszerű *arXiv* a fizika területén.

Az utóbbi öt évben a tudósok és könyvtárosok érdeklődése az intézményi repozitóriumok felé fordult. Az *Egyesült Királyságban* állami és európai uniós finanszírozású projektek több családja vizsgálja a nyílt hozzáférés társadalmi és jogi környezetét, valamint az elektronikus intézményi archívumok kialakításának és működésének technikai, szervezeti és kulturális kérdéseit. A *JISC (Joint Information Systems Committee)* által 2002-ben indított *FAIR (Focus on Access to Institutional Repositories)* program (http://www.jisc.ac.uk/whatwedo/programmes/programme_fair.aspx) digitális formában létrejövő intézményi dokumentáció közreadásának, megosztásának lehetőségeit vizsgálta érték- és haszonnövelés szempontjából. A megosztást lehetővé tevő technikai mechanizmusok vizsgálatával a FAIR gyakorlatra tett szert az archívumok létrehozásában, a felhasználói felület tervezésében, a megfelelő szoftverek fejlesztésében és konfigurálásában, illetve a megosztott dokumentumok kezelésében. A FAIR által

használt szoftverek és alkalmazások többsége nyílt hozzáférésű, ami megkönnyíti az intézményi archívumok költségeinek tervezhetőségét.

A FAIR program 14 projektet szponzorált, amelyek egy részét létező információforrások (kép-, ill. múzeumi gyűjtemények, adathalmazok és tananyagok), másik részét az intézményi kutatási eredmények új dokumentumainak (elektronikus disszertációk és cikkek) tárolására és megosztására fordították, s a fejlesztések, kutatások további irányát meghatározó fontos kérdéseket vetettek fel.

A FAIR programmal párhuzamosan nemzetközi szinten is felismerték az intézményi tudományos eredmények elérhetővé tételének és kezelésének jelentőségét, és megnőtt az intézményi elektronikus archívumok száma. A holland *DARE program* eredményeként az ország valamennyi egyeteme elektronikus archívumot alakított ki, Németországban 90 intézmény archívuma és hivatalos minőségbiztosítási rendszere jött létre, az ausztrál kormány 12 millió AUS dolláros támogatást különített el repozitóriumfejlesztésre.

2006 szeptemberében a *British Library*, a *Manchesteri Egyetem* és az *Európai Bioinformatikai Intézet (EBI)* szerződést kötött az *UK PubMed Central* (<http://wellcome.auc.uk/doc.WTD015366.htm>) létrehozására és működtetésére. A *Wellcome Trust* és az *Egyesült Királyság Kutatási Tanácsainak* finanszírozásával az amerikai *Orvosi Nemzeti Könyvtár (National Library of Medicine)* által működtetett *PubMed Central* mintájára létrehozott, és 2007 januárjában indított szolgáltatás ingyenes

hozzáférést tesz lehetővé a közpénzen finanszírozott kutatások eredményeihez. A *Wellcome Trust* 2006 októberétől féléves türelmi idő után kötelezi a támogatott projektek vezetőit eredményeiknek az *UKPMC*-ben történő archiválására.

A szerzők kötelesek figyelni a kiadóval kötött szerződésben arra, hogy jogaik egy részét megtartsák, így szerzői jogsértés nélkül tölthetik fel publikációikat a *UKPMC*-be.

A nyílt hozzáférésű archívumok elterjedésével a kiadók átalakították copyright-politikájukat, amelyben külön kitérnek a szerzői önarchiválás lehetőségére. A kiadók, illetve folyóiratok politikáját a FAIR *SHERPA* projektje rendszerezi *RoMEO (Rights METadata for Open archiving)* listáján (<http://www.sherpa.ac.uk/romeo.php>). A kereshető listán a kiadókat, folyóiratokat színekkel látják el (2. ábra): a fehér az önarchiválást nem támogató, a sárga a preprint, a kék a postprint archiválását, a zöld a pre- és postprint archiválását egyaránt engedélyező kiadók színe, míg a nyílt hozzáférésű folyóiratokat arany színnel jelölik. A *RoMEO* 2007 januári statisztikája szerint a listán található kiadók 75%-a engedélyezi az önarchiválás valamelyik formáját.

Intézményi repozitóriumok

Az intézményi archívumok a nyílt hozzáférés eszméjére épülnek, ám bizonyos szempontból ki is tárgítják az eredeti kezdeményezést. Használatának három alapelve:

RoMEO

Publisher copyright policies & self-archiving

Found **2** publishers when searched for **elsevier**:

- [Elsevier](#)
- [Elsevier \(Cell Press\)](#)

These summaries are for the publishers default policies and changes or exceptions can often be negotiated by authors. All information is correct to the best of our knowledge but should not be relied upon for legal advice.

Publisher: Elsevier	
Pre-print: <input checked="" type="checkbox"/> subject to Restrictions below, author can archive pre-print (ie pre-refereeing)	
Restrictions:	<ul style="list-style-type: none"> • This does not include Cell Press
Post-print: <input checked="" type="checkbox"/> author can archive post-print (ie final draft post-refereeing)	
Conditions:	<ul style="list-style-type: none"> • On authors personal or authors institutions server • Published source must be acknowledged • Must link to journal home page • Publishers version/PDF cannot be used • Articles in some journals can be made Open Access on payment of additional charge
Mandated OA:	<input checked="" type="checkbox"/> Wellcome Trust (Paid OA option) ; <input checked="" type="checkbox"/> arc (Paid OA option) ; <input checked="" type="checkbox"/> ARC (Compliant) ; <input checked="" type="checkbox"/> BBSRC (Compliant) ; <input checked="" type="checkbox"/> DFG (Compliant) ; <input checked="" type="checkbox"/> ESRC (Compliant) ; <input checked="" type="checkbox"/> FWF (Compliant) ; <input checked="" type="checkbox"/> MRC (Paid OA option) ; <input checked="" type="checkbox"/> NIH (Compliant - see conditions) ; <input checked="" type="checkbox"/> NERC (Compliant) ; <input checked="" type="checkbox"/> PPARC (Compliant)
Paid access:	[Unnamed OA option] - For Wellcome Trust and Arthritis Research Campaign authors + selected journals for other authors

2. ábra A RoMEO jelölései

- hozzáférés a kutatási eredményekhez,
- az információcsere (publikálás-olvasás-idézés) felgyorsítása,
- a formális publikációs folyamat költségei által felállított hozzáférési akadályok leküzdése.

Az intézményi jelleg további szempontokat érvényesít: a személyes és intézményi eredményeket összegyűjtve teszik láthatóvá, és lehetőség nyílik további intézményi dokumentációk archiválására.

A repozitóriumok olyan lehetőséget kínálnak az intézményeknek, amelynek segítségével megoszthatják szellemi tulajdonukat a világ kutatóközönségével, az érdeklődő olvasók pedig betekinhetnek az intézményben folyó munkába, és értesülhetnek annak eredményeiről. Egyrészt az intézményben folyó munka kirakatává válnak, másrészt biztosítják a tudományos eredmények hosszú távú megőrzését.

Az intézményi archívumokban rejlő lehetőségek teljes összhangban vannak a kutatóknak azzal a törekvésével, hogy eredményeik minél szélesebb körben ismertté és idézetté, elismertté váljanak, és a könyvtárosokéval is, amellyel igyekeznek felhasználni információigényét kielégíteni. A repozitórium üdvös továbbá az egyetem vezetésének, amely törekszik az intézmény helyi, nemzeti és nemzetközi hírnevének növelésére, valamint a finanszírozóknak, akik a nyílt tárolóeszköz révén lehetőséget kapnak a támogatott kutatások nyomon követésére és értékelésére, valamint befektetések megtérülésére. Ezért várható, hogy az intézményi archívumok hamarosan egyre több felsőoktatási intézmény infrastruktúrájának szerves részévé válnak.

A könyvtárak hagyományosan rendelkeznek a repozitóriumok kialakításához és gondozásához szükséges ismeretekkel – információkezelés, metaadat-készítés (katalogizálás) és archiválás –, így természetes módon válhatnak az intézményi archívumok gazdájává. Sokan a felsőoktatási könyvtárak hanyatlását jövendölték a digitális korban, ám az archívumok gondozásával a könyvtár központi szerepet kaphat az intézményen belül. Ehhez természetesen szemléletváltásra van szükség: a könyvtár már nem csupán külső információkat továbbít az intézmény tagjaihoz, hanem egy ellentétes irányú információáramlás irányítója; az intézményben született dokumentumokat közvetíti a külvilág felé.

Az intézményi repozitóriumok tehát kutatási dokumentumok (lektorált cikkek, e-printek, hallgatói dolgozatok, beszámolók, konferenciaanyagok stb.) kiadóiaként működhetnek, de felhasználhatók az akadémiai intézményekben létrejött, nem publikálásra szánt tartalmak (pl. oktatási anyagok) tárhelyül is. Az archivált anyagok között szerepelhetnek irattári dokumentumok: jegyzőkönyvek, tárgyleírások (évkönyvek, prospektusok), vizsgaeredmények, intézményi, tanszéki, beszámolók, jelentések stb. Ezek nagy része nem publikus, mégis felmerül az igény, hogy elérhető legyenek a kampuszon belül határozott vagy akár határozatlan ideig.

Egy intézményi archívum létrehozása és működtetése költségekkel jár. Szükség van szerverre (ingyenes operációs rendszerrel), és megfelelő méretű tárhelyre. A repozitórium keretrendszerül számos nyílt forráskódú programcsomag között válogathatunk (Dspace, ePrints, Fedora, Archimède, OPUS), és a kereskedelmi szolgáltatók is megjelentek a repozitórium-szoftverpiacon (Open Repository, Digital Commons, Digitool). A humán erőforrás-igényt egy közepes méretű archívum első öt évére vetített tanulmány (*Jones 2006*) a következőkben határozza meg:

- rendszerfejlesztő: az első évben 0,8 FTE (full-time employee = teljes munkaidőben foglalkoztatott alkalmazott), a második évben 0,5 FTE, majd a következő években 0,3 FTE-re csökken, és a karbantartásra korlátozódik;
- metaadat-szerkesztő: az első három évben 0,1 FTE, ami a következő két évben 0,5 FTE-re emelkedik;
- a képzést, népszerűsítést, anyaggyűjtést végző PR-felelős: 0,8 FTE;
- egy felső vezető idejének nem több, mint 0,1%-a, a rendszer kialakításának első két évében.

A felsorolt költségek nem elhanyagolhatók, és a konkrét alkalmazásoknál a fejlesztés újszerűsége, az intézmények tapasztalatlansága miatt pontosan nem prognosztizálhatók, ám összefogással, tapasztalatcserével már a kezdeti szakaszban kordában tarthatók. Ha a szolgáltatás sikeres (az anyaintézmény „megveszi”, a felhasználók körében népszerűvé válik), a további fejlesztésekhez, esetleg a metaadatok gondozásához, hozzáadott értékű szolgáltatásokhoz nem lesz nehéz forrást keresni.



3. ábra Kategóriák és gyűjtemények a DEA-ban

A Debreceni Egyetem elektronikus Archívuma

A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK) az egyetem Szilárdtest fizikai tanszékének kezdeményezését átvállalva kezdte el 2006 tavaszán a Debreceni Egyetem elektronikus Archívumának (DEA) kialakítását (<http://dspace.lib.unideb.hu:8080/dspace/>). A kezdeményező tanszék a Dspace keretrendszert választotta, ezért a DEA is ezt a szoftvert használja. Az egyetemen beszerzésre kijelölt tekintélyes méretű tárhely alkalmasnak látszik az összegyűjtött dokumentumok hosszú távú tárolására.

Szerkezet

Az archívum szerkezete kategóriákba rendezett gyűjteményekre tagolódik, amelyek az egyetem szervezeti felépítését követik. A kategóriákat és gyűjteményeket fokozatosan, a jelentkező igények szerint alakítjuk ki, ami azt jelenti, hogy csak olyan egységeknek hozunk létre gyűjteményt, amelyek jelzik archiválási szándékukat (3. ábra).

Tartalom

A DEA-ban közreadható dokumentumok jogi kereteit az Szjt. 30. §, az Szjt. 38. § (5), a 117/2004. (IV. 28.) Kormányrendelet, az 51/2001. (IV.3.) Kormányrendelet 40–41. § (33/2007. (III. 7.) Kormányrendelet 11. §), valamint a Debreceni Egyetem szellemi tulajdon-kezelési szabályzata jelöli ki. Az

archívumban tárolható dokumentumok körét a felsorolt rendelkezések figyelembe vételével a következőkben határoztuk meg:

Digitalizált anyagok

A DEENK-ben az előző évek alatt pályázati forrásokból támogatott projektekben körülbelül száz-ezer oldalnyi könyv, folyóirat, színlap és kotta digitalizálását végeztük el. Ezek kezelése, szolgáltatása azonban a mennyiségi növekedés és a különböző hozzáférési korlátok miatt nehézkessé vált. Az Szjt. 38. § (5) bek., illetve ennek kiegészítése, a 117/2004. (IV. 28.) Kormányrendelettel lehetővé teszi, hogy a könyvtárak a gyűjteményükben lévő műveket saját helyiségeikben az ezzel a céllal üzembe állított számítógépes képernyőkön tudományos kutatás, vagy egyéni tanulás céljára a nyilvánosság bizonyos tagjai számára szabadon megjeleníthessék. A DEA autentikációs rendszerével és jól definiálható hozzáférési szintjeivel megfelelőnek tűnik digitalizált anyagaink, valamint az említett kormányrendelet értelmében megjeleníthető dokumentumaink szolgáltatására.

Disszertációk és tézisek

Az 51/2001. (IV. 3.) Kormányrendelet 40–41. §-a rendelkezik a PhD dolgozatok kötelező nyilvánosságra hozataláról az Oktatási és Kulturális Minisztérium doktori adatbázisában (<http://phd.om.hu>) és az egyetem honlapján. E rendelkezés értelmében a DEA-ban tárolhatók és korlátozás nélkül szolgáltatathatók a Debreceni Egyetem doktori iskoláiban elfogadott disszertációk és azok tézisei, ha az

egyetem hivatalos archívumaként elismeri a DEA-t. A 2007 márciusában megjelent 33/2007. (III. 7.) Kormányrendelet ide vonatkozó 11. §-a a felsőoktatási intézmények kizárólagos hatáskörébe utalja a doktori értekezések és azok tézisei nyilvántartását, és nyilvánosságra hozatalát. A nyilvánosságra hozatal részletes szabályait a doktori szabályzat határozza meg, a Debreceni Egyetemen a következőképpen: „A sikeres doktori védést követő 30 napon belül a tudományterületi doktori tanács az Egyetemi és Nemzeti Könyvtár rendelkezésére bocsátja az elektronikus formában készült doktori értekezést és téziseket, valamint az értekezés egy nyomtatott példányát, és erről igazolást állít ki a Tudományos Igazgatóság részére. A doktori oklevél csak az igazolás birtokában adható ki.” E szabályzat értelmében a DEA a doktori fokozatszerzés részévé válik.

Hallgatói dolgozatok

A szakdolgozatok, diplomamunkák évente több száz tétellel gyarapodó halmaza jelentős dilemma elé állítja a felsőoktatási intézmények egységeit. A tanácstalanság oka talán a kérdés szabályozatlanságában rejlik: központi rendelkezés hiányában a helyzet intézményenként, sőt tanszékenként változó lehet. A Debreceni Egyetemen a tanulmányi és vizsgaszabályzat rendelkezése szerint a hallgatók tanulmányaikat szakdolgozat, illetve diplomamunka elkészítésével fejezik be. A dokumentumtípus nem tartozik az egyetem szellemi tulajdon-kezelési szabályzatának hatálya alá. Az iratkezelési szabályzat szerint nem selejtezhető, 15 év után levéltárba adható dokumentumokról van szó. Szolgáltatási kötelezettségről nincs rendelkezés, ám a hallgatói dolgozatok a felsőéves diákok körében igen keresettek. A nyomtatott dolgozatok az egyetem területén pincékben, folyosókon, raktárakban több száz polcfolyóméteren találhatók. Egyre több tanszék kéri a dolgozatokat elektronikus formában; egy évfolyam termése egyetlen lemezen elfér, ám nincs megoldva sem a szolgáltatás, sem a dokumentumok védelme, mivel sokszor Word formátumban tárolják őket. A DEA lehetőséget nyújt arra, hogy meghatározott felhasználói csoportoknak vagy bizonyos IP-címekről hozzáférhetővé tegyük a dolgozatokat, míg mások csak azok rövid vagy részletes metaadat-rekordját tekinthetik meg.

Kutatási anyagok (pre- vagy postprintek, munkaanyagok)

A DEA-ban a nyílt hozzáférés (open access) eredeti szellemiségének megfelelően kívánjuk tárolni és szolgáltatni az egyetemen dolgozók kutatási eredményeit a kiadói copyright-politika és a sze-

mélyes rendelkezések maximális tiszteletben tartásával.

Oktatási segédletek, előadásanyagok

Gyakran keresik a könyvtárban az egyes intézeti honlapokon elszórtan található előadásanyagokat, jegyzeteket, vizsgakérdéseket. Ezek ideális, rendszerezett gyűjtőhelye lehet az intézményi archívum.

Intézményi dokumentáció

A DEA-ban biztonságosan archiválhatók az egyetemi karok évkönyvei és egyéb dokumentációi.

Biztonság, hozzáférési szintek

Dokumentumokat az arra jogosult használók tölthetnek fel az archívum gyűjteményeibe. A feltöltéskor metaadatokat (szerző, cím, sorozat, ISBN, ISSN, dokumentumtípus, nyelv, kulcsszavak, összefoglaló stb.) adhatunk meg. A feltöltés és az adatok ellenőrzése után egy kötelező (a gyűjtemény egészére vonatkozó) és egy választható (*Creative Commons*) licenc csatolható a dokumentumhoz. Valamennyi dokumentum független elérést lehetővé tevő *Universal Resource Identifier (URI)* címet kap, amely nem érzékeny a dokumentum későbbi helyzetváltoztatására. A feltöltést végző személy e-mailben automatikus értesítést kap a művelet sikeréről.

A repozitórium tartalmának elérését három szintre korlátoztuk. Az első szinten csupán a dokumentum rövid adatai (cím, szerző, a feltöltés ideje) tekinthetők meg, a második szinten hozzáférhetünk valamennyi metaadatához, a harmadik szinten a teljes szöveg is letölthető. A hozzáférési szinteket IP-alapú, illetve jelszavas bejelentkezéssel kontrolláljuk. Feltöltési, illetve elérési jogosultságot egyénenként vagy csoportonként adhat az adminisztrátor. Az azonosítás könnyített tárolóeléréssel (*Lightweight Directory Access Protocol = LDAP*) is történhet.

Az elérés korlátozása nem egyezik meg a nyílt hozzáférés alapelveivel, de a technológiát kihasználva más, csak meghatározott felhasználói csoportok számára elérhető tartalmakat is szolgáltatunk (szakdolgozatok, egyes szakok hallgatóinak készített oktatási anyagok, a könyvtárnak az Szjt. értelmében digitalizált dokumentumai). Ezeknek a tartalmaknak, illetve metaadataiknak az elérhetőségét a regiszter-szolgáltatásokból az adatbázis OAI-PMH kompatibilitása teszi lehetővé, amely a <http://re.cs.uct.ac.za/> oldalon tesztelhető

4. ábra OAI-PMH kompatibilitás az eléréshez

5. ábra Google találatok a DEA-ból

(4. ábra). A DEA-t a Google is indexeli, a dokumentumok teljes szövegéből is ad találatokat (5. ábra).

Népszerűsítés, anyaggyűjtés, PR

A Debreceni Egyetemen évtizedes hagyománya van a hallgatók könyvtár-informatikai képzésének, egyes karokon kötelező. A dolgozók szervezett tájékoztatására azonban még nem került sor. Tájékoztatási eszközeink a weblapon történő kom-

munikáción és az alkalmi személyes (egyes tudományterületeken egészen ritka) könyvtárlátogatásokon kívül a hírlevelekre korlátozódnak, amelyek azonban nem jutnak el mindenkire, illetve a levélszemétbe keveredve selejteződnek.

A DEA fejlesztése két régi szolgáltatás – a webterület és az Egyetemi Bibliográfia – megújításával egy időben kezdődött, így különösen aktuálissá vált a kutatókkal történő személyes találkozó. A tájékoztató előadásokat az egyetem egységei-

nek jellegéhez és méretéhez szabjuk. Kihasználunk néhány kari összdolgozói értekezletet, de a bemutatók többsége kisebb egységekben, tanszéki, intézeti, klinikai (referáló) megbeszélések keretében zajlik. Mivel hasonló kezdeményezésre még nem került sor az Egyetemi Könyvtár történetében, ez jóval többet jelent az újdonságok ismertetésénél. Szót ejtünk az adott egység dolgozóinak érdeklődési körébe tartozó adatbázisokról, elektronikus szolgáltatásokról is, és javaslatot teszünk, illetve kérünk a folyamatos kapcsolattartás csatornáinak kidolgozására. Törekszünk arra, hogy megnyíljon a visszacsatolás útja, így a felhasználói igények ismeretében dolgozhatunk tovább. A Debreceni Egyetemen reprezentált tudományterületek skálája rendkívül széles, ezért fejlesztéseink sikerének egyik kulcsa lehet, hogy találunk-e a területek különböző ismeretszerzési, kutatási szokásainak megfelelő megoldásokat.

Az elmúlt évben több kar döntött úgy, hogy szakdolgozataikat a DEA-ban helyezik el. A retrospektív anyag feltöltését könyvtárosok végzik, de mivel a szakdolgozatok szerzői joga a hallgatót illeti meg (s az utólagos engedélykérésre nincs lehetőségünk), ezeket a gyűjteményrészeket zárt hálózaton tesszük elérhetővé mint a DEENK állományának részét képező digitális dokumentumokat. 2007-től kísérletet teszünk a hallgatói feltöltésekre. A kurrens anyag feltöltésekor a hallgatók elhelyezési megállapodást írnak alá, amelyben tudomásul veszik a kar döntését a dolgozatok hozzáférhetőségéről, ami lehet korlátlan vagy korlátozott.

2006-ban a *DE Orvos- és Egészségtudományi Centrum*ának doktori iskoláiban készült PhD dolgozatok archiválását kezdtük el. Megindult a közel 100 000 oldalnyi digitalizált dokumentum importálása a DEA-ba, és az archívum fokozatosan bővül oktatási anyagokkal, szabályzatokkal. A tartalom-bővítés következő lépéseként igyekszünk a tudományos dolgozatok szerzői változatát megjelentetni.

Az Egyetemi és Nemzeti Könyvtár elsőrendű szempontja, hogy szolgáltatásaiból egységes informatikai rendszert alakítson ki. Összekötöttük a DEA-t katalógusrekordjainkkal, tehát a katalógustétel 856-os MARC mezejében feltüntetjük a dokumentum URI-jét (a *Handle* rendszeren <http://www.handle.net/> átfűzött URL, amely helyváltoztatásoktól független azonosítót nyújt a digitális objektumoknak). Jelenleg az archívum és az Egyetemi Bibliográfia adatbázisának összekapcsolása, esetleges integrálásuk módjának vizsgálata

zajlik. Célunk, hogy egyrészt számba vegyük az egyetem tudományos termését a bibliográfiai adatbázisban, másrészt lehetőség szerint hozzáférhetővé tesszük a dokumentumok teljes szövegét. A kutatók támogatását valószínűleg csak akkor nyerhetjük meg, ha felhasználóbarát módon, egyszeri bevittel mindkét adatbázisban szerepeltetjük a tételeket. Az Egyetemi Bibliográfia Z39.50 szerveren keresztül referenz-szoftverrel (*Reference Manager, EndNote*) lekérdezhető, így a találati listák a különböző tudományterületek formai követelményeinek megfelelően formázhatók.

2006 novemberében a Debreceni Egyetem Szenátusa elfogadta az „Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Működési Rendjé”-t, amelyben az alapszolgáltatások között szerepel a DEA fejlesztése, gondozása és üzemeltetése. Ezzel megtettük az első sikeres lépést ahhoz, hogy az archívum az egyetem infrastruktúrájának szerves részévé, a tudományos munkafolyamat alapelemévé váljon.

Hogyan tovább?

A DEA fejlesztése több fronton, folyamatosan zajlik, és rengeteg a tennivaló. Rendkívül fontos a folyamatos népszerűsítés, a tudatosság kialakítása a felhasználók, az egyetem vezetése és a könyvtáros kollégák körében is. Újra és újra, újabb és újabb érvekkel kell felkelteni az érdeklődést az új szemléletmódot feltételező szolgáltatás iránt. Szükség van valamennyi dokumentum és gyűjtemény jogi körülményeinek tisztázására: a feladat ellátását nehezíti a szabályozás többféle értelmezhetősége, illetve hiánya egyes dokumentumoknál.

Az első év tapasztalatai alapján elkezdődhet az archívum szabályzatainak, munkafolyamatainak, licencrendszerének kidolgozása, valamint a DEA gyűjteményépítési stratégiájának kialakítása. Problémát jelent az erőforrás-igény felmérése, ám az már látható, hogy állandó munkaerőre van szükség a szolgáltatás rendszerbe való integráláshoz, a metaadatok gondozásához és a közönségkapcsolatok fejlesztéséhez.

Összegzés

Könyvtár-menedzseri szemmel tekintve az intézményi repertórium a felsőoktatási könyvtár létjogosultságának igazolásához szükséges iránymutató eszköz.

Olyan szolgáltatást indítunk, amely nagymértékben felhasználó-központú, nem hagyományos könyvtá-

ri rendszerszintű, annál jóval egyszerűbb: kevesebb, ugyanakkor több. Megváltozhat a könyvtárak szerepe a publikációs folyamatban (passzív közvetítőből aktív, közreadói szerepre) és az anyaintézmény prioritási struktúrájában.

Hazánkban növekvő érdeklődés tapasztalható az intézményi archívumok kialakítása iránt. 2006 novemberében Miskolcon rendezett szakmai napon került terítékre a téma, létrejött egy levelezőlista (*gitar-l@uni-miskolc.hu*) a problémák felismerésére, megfogalmazására. Átfogó hazai tanulmányok, helyzetelemzés, útmutató hiányában azonban mindenki csak a saját kárán tanul. Talán itt van az ideje, hogy összefogva, egymást segítve jussunk előre.

Irodalom

- ATKINSON, R.–ROSENKRANTZ, M.: Fostering Open Access at CUL by the use of Open Access Repositories (OARs). <http://hdl.handle.net/1813/2180> [2007. január 15.]
- BÁNHEGYI Zsolt.: Nyílt hozzáférés kezdeményezés (Open Access Initiative) – Kitekintés és körkép. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 50. köt. 6–7. sz. 2003. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=2093&issue_id=66 [2007. január 15.]
- Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, 2002. október 22. http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf [2007. január 15.]
- Bethesda Statement on Open Access Publishing, 2003. június 20. <http://www.wsis-si.org/mdpi-bethesda.pdf> [2007. január 15.]
- Budapest Open Access Initiative, 2002. február 14. <http://www.soros.org/openaccess/read.shtml> [2007. január 15.]
- BJÖRK, Bo-Christer: Szabad hozzáférés a tudományos publikációkhoz: akadályok a változás útjában (tömörítette Koltay Tibor). = Könyvtári Figyelő, 50. köt. 4. sz. 2004. p. 342–343. <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00053/bjork.html> [2007. január 15.]
- HARNAD, Stevan: Scholarly skywriting and the publication continuum of scientific inquiry. = Psychological Science, 1. köt. 6. sz. 1990. p. 342–343. <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/1894> [2007. január 15.]
- HARNAD, Stevan: The Implementation of the Berlin Declaration on Open Access. Report on the Berlin 3 Meeting Held 28 February–1 March 2005, Southampton, UK. = D-Lib Magazine, 11. köt. 3. sz. 2005. <http://www.dlib.org/dlib/march05/harnad/03harnad.html> [2007. január 15.]
- HEY, Jessie M.N.–SIMPSON, Pauline–CARR, Leslie A.: The TARDIS Route Map to Open Access: developing an Institutional Repository Model. = ELPUB2005 From Author to Reader: Challenges for the Digital Content Chain: Proceedings of the 9th ICC International Conference on Electronic Publishing, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven-Heverlee, Belgium, 8–10 June 2005. Leuven, Peeters Publishing, 2005. p. 179–182. <http://eprints.soton.ac.uk/16262/> [2007. január 15.]
- JONES, Richard–ANDREW, Theo–MacCOLL, John: The Institutional Repository. Oxford, Chandos, 2006. 247 p.
- KOLTAY Tibor–TÓTH Erika: A tudományos publikációkhoz való szabad hozzáférés irodalma Magyarországon. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 53. köt. 3. sz. 2006. p. 128–132.
- LYNCH, Clifford A.: Institutional Repositories: Essential Infrastructure for Scholarship in the Digital Age. = ARL Bimonthly Report, 226. sz. 2003. febr. <http://www.arl.org/newsltr/226/ir.html> [2006. február 3.]

Beérkezett: 2007. II. 12-én.



Karácsony Gyöngyi

a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár főigazgató-helyettese.

E-mail: gyk@lib.unideb.hu

Emerald – celebrating 40 years in publishing!

Established in 1967, Emerald Group Publishing Limited has supported the needs of librarians and information professionals world-wide for over 40 years...

www.emeraldinsight.com

EmeraldManagementXtra

Emerald Management Xtra, the essential online management database, was created after gaining a deep understanding of the real needs and pressures faced by business schools, universities and information professionals world-wide.

Emerald Management Xtra in 2007 comprises:

- Over 160 journals containing 65,000 full text articles – from a wide variety of subject areas including International Business, Innovation and Enterprise, Marketing and Organizational Development
- 190,000 reviews taken from 300 top management journals such as *Harvard Business Review*, *MIT Sloan Management Review*, *Journal of Marketing* and *Accounting Horizons*

- The Emerald Collections – includes over 1,000 case studies and book reviews, literature reviews, key management readings and over 300 interviews with leading figures within the industry
- Extra support and guidance for all your users, including tailored resources for: librarians, students, faculties, authors, researchers, deans and managers
- An institution-wide licence allowing all your users unrestricted access to Emerald Management Xtra, both on and off site.

If you would like further information or to take a free evaluation of this product, please e-mail:

Marcin Dembowski – mdembowski@emeraldinsight.com
or Ashley Rees – arees@emeraldinsight.com



The world's leading publisher of management journals and databases